

דוח צללים של האירגונים הסביבתיים

בנושא תכנון סביבתי ופיתוח בר קיימא של משאב הקרקע

עיקרי הממצאים והמלצות עיקריות

עשר השנים האחרונות, שראשיתן בגל העלייה הגדול מחבר העמים, עמדו בסימן של הכנה מאומצת ומקיפה של תכניות מתאר ברמה הארצית והמחוזית. מהלך זה הינו העיקרי שנקטה הממשלה להשגת יעדי פיתוח בר קיימא - וגם זאת מעט מדי ומאוחר מדי. על אף החשיבות העליונה של התכנון בישראל, הוא נותר במקרים רבים "על הנייר" ובפועל מתהווה מציאות בלתי סביבתית המנוגדת לעקרונות הניצול המושכל של משאב הקרקע.

מספר בעיות מהותיות ומערכתיות מאיימות איום של ממש על היכולת ליישם תכנון כולל בישראל, והשגת יעדי פיתוח בר קיימא: הרכב פוליטי ובלתי מאוזן של מוסדות התכנון, העדר כלים לשמירת שטחים פתוחים, העדר תימרוץ מספיק לפיתוח והתחדשות בתחומי הערים, כולל תכנון משולב של ייעודי קרקע ותחבורה, המשך עידוד הפירבור, בחינה בלתי מספקת של ההיבטים הסביבתיים בתכנון.

מספר יוזמות שמקורן בממשלה עצמה נוגדות את מגמות התכנון הכולל ומרוקנות אותו מתוכן: יוזמות ממשלתיות סותרות תכנון (כגון הקמת יישובים חדשים), יוזמות מקומיות המנצלות את גמישות התכניות הכוללות, ומגמת גמישות בתכנון. מערכת התכנון בישראל לא רק שאינה צועדת קדימה, לקראת תכנון דמוקרטי, סביבתי ובר קיימא - אלא חוזרת אחורה והופכת למערכת ריכוזית, בלתי מאוזנת, סגורה מפני הציבור, אשר תתפקד כזרוע משימתית וביצועית של הגוף שהוא גם יוזם, גם מתכנן וגם מאשר - הממשלה.

מערכת התכנון והגופים הירוקים עוסקים רבות בנסיונות למזער נזקים, בעוד שהמדיניות הנדרשת היא הכוונת התכנון ויישומו מראש על פי שיקולים כוללניים. לשינוי המצב מוצע להמשיך ולקדם הכנה ועידכון של תכניות המתאר הכוללות בכל הרמות, ולבסס אותם על ניתוח הרגישות של השטח, על הצורך בניצול יעיל ונכון של משאב הקרקע, ועל שיתוף הציבור. יש ליצור עדיפות ברורה לפיתוח בערים ולתהליכים של התחדשות ושיקום עירוני, על פני פיתוח פרברי זולל קרקע. יש לקדם תכנון המשלב קביעת ייעודי קרקע עם פיתוח של תחבורה ציבורית.

יש להגדיל באופן ניכר את חלקו של הציבור בהליך התכנון ולשנות את הרכב וועדות התכנון בכל הרמות כך שיכללו נציגות רחבה יותר של נציגי ציבור ואנשי מקצוע בלתי תלויים. יש להפסיק לאלתר את היוזמות ההרסניות שיוזמת המשלה בניגוד למדיניות התכנון, ותוך צמצום בוטה של זכות הציבור להיות שותף לתהליך.

יש לפתח כלים חדשניים אשר יאפשרו לעגן את השמירה על שטחים פתוחים שנמצאו מתאימים לכך, תוך מתן מענה לזכויות בעלי או חוכרי הקרקע. על האירגונים הסביבתיים לעבוד תוך תאום מלא, ובקואליציות רחבות ככל שניתן. על הממשלה והגופים הירוקים לפעול נמרצות להעמקת המודעות הסביבתית בישראל.

רקע על עשר השנים האחרונות ותיאור המצב הקיים

עשר השנים האחרונות, שראשיתן בגל העלייה הגדול מחבר העמים, עמדו בסימן של הכנה מאומצת ומקיפה של תכניות מתאר ברמה הארצית והמחוזית. בראשית שנות התשעים הוכנה תכנית המתאר הארצית המשולבת הראשונה לפיתוח, שימור וקליטת עלייה, תמ"א 31. כמו כן הוכנה, ע"י צוות מומחים רחב, תכנית האב לישראל לשנות האלפיים "ישראל 2020", שעקרונותיה היוו בסיס לתכנית המתאר הארצית המצויה בהכנה בימים אלו, תמ"א 35. בעשור זה הוכנו, ובחלקן אף אושרו, תכניות מחוזיות לכל המחוזות. לחלק מן המחוזות זוהי תכנית מתאר מחוזית ראשונה.

תהליכים אלו, המפורטים בדו"ח המשרד לאיכות הסביבה בנושא יישום אג'נדה 21, הם חשובים והכרחיים במדינה צפופה ובעלת שיעור פיתוח כה גבוה כמו ישראל. ככלל, מטמיעות התכניות הכוללות את הצורך בניצול יעיל של משאב הקרקע, ובהפניית הפיתוח לאזורים בעלי רגישות סביבתית נמוכה. מספר אירגונים סביבתיים נטלו ונוטלים חלק בעיצוב ואישור תכניות אלו, מתוך הכרה בחשיבותן, כפי שיפורט בהמשך.

ואולם, על אף החשיבות העליונה של התכנון הכולל בישראל, במקרים רבים הוא נותר "על הנייר", כאשר בפועל מתהווה בשטח מציאות אחרת, חמורה ביותר מבחינה סביבתית, אשר אין לה ולא כלום עם פיתוח בר קיימא וניצול יעיל של משאב הקרקע. מספר תהליכים ויוזמות מאיימים איום של ממש על היכולת ליישם תכנון כולל בישראל:

- יוזמות ממשלתיות סותרות תכנון
- יוזמות מקומיות המנצלות את גמישות התכניות הכוללות
- מגמת גמישות בתכנון

מספר בעיות נוספות שאינן מאפשרות להשיג יעדים של פיתוח בר קיימא :

1. העדר תימרוץ מספיק לפיתוח והתחדשות בתחומי הערים, כולל תכנון משולב של ייעודי קרקע ותחבורה, המשך עידוד הפירבור.
2. בחינה בלתי מספקת של ההיבטים הסביבתיים בתכנון.
3. הרכב פוליטי ובלתי מאוזן של מוסדות התכנון
4. העדר כלים לשמירת שטחים פתוחים.

להלן פירוט קצר לגבי הבעיות שלעיל:

1. יוזמות ממשלתיות סותרות תכנון

מאז ראשית שנות התשעים, עם קליטת גל העלייה הגדול, החלה הממשלה, במנותק ובניגוד לתכניות המתאר הארציות, בקידום הליכי תכנון מזורזים שפגיעתם הסביבתית חמורה. יוזמות אלו החלו עם הקמת הוועדות המיוחדות לטיפול בתכניות למגורים ולתעסוקה, אשר אישרו תכניות רבות בחופזה, בניגוד למגמות התכנון הארציות, תוך כרסום בשטחים הפתוחים, ללא פתרונות נאותים לבעיות ביוב ותחבורה, ובבנייה זוללת קרקע. מאז יזמה הממשלה מספר פעמים מהלכים לקיצור הליכי התכנון, אשר נדחו כולם עד כה, כתוצאה מהתנגדות ציבורית רחבה.

בעת האחרונה יזמה הממשלה מהלך דומה לזירוז הליכי התכנון באמצעות חוק ההסדרים. בבסיס הצעותיה עומדת הכוונה לאשר תכניות נרחבות למגורים ופרויקטים לאומיים במסגרת וועדות מצומצמות שנציגי הממשלה יהוו בהן רוב מוחלט. הבחינה הסביבתית בהליך המוצע היא חלקית ויכולת הציבור להשפיע או להתנגד, המצומצמת גם היום, התקצרה למינימום. ההליך בו מקודמת ההצעה אינו הליך רגיל של קידום חוק ולפיכך קידומה הוא פוליטי בעיקרו ואינו נבחן באורח מקצועי.

במקביל, יוזמת הממשלה להקמת יישובים חדשים. בראשית העשור הוקמו מספר יישובים חדשים מתוך תפיסה התיישבותית בטחונית. חלק יישובים אלו מהווים כיום יישובי לוויין פרבריים של ערי גוש דן, על ההיבטים התחבורתיים הכרוכים בכך, ומאופיינים בבנייה בזבזנית וזוללת קרקע. בעת האחרונה התחדשה ביתר שאת היוזמה להקמת יישובים חדשים, ומספר משרדי ממשלה יוזמים תכניות למספר עשרות יישובים חדשים ברחבי הארץ. כמעט כל היוזמות החדשות מוצעות בשטחים בעלי רגישות סביבתית גבוהה. יוזמות אלו מתעלמות מן הצורך בחיזוק היישובים הקיימים, הן מחמירות את המצב החמור ממילא של בנייה מפוזרת וזוללת קרקע, אינן מאפשרות את מימוש היעד של הפניית עיקר הפיתוח לערים, ויוצרות הכרח למתיחת קווי תשתית חדשים, בעיקר כבישים. המניע העיקרי העומד מאחורי יוזמות אלו אינו תכנוני סביבתי כי אם פוליטי.

בשנים האחרונות התקבלו במינהל מקרקע ישראל מספר החלטות המעודדות באופן ברור את שינוי ייעוד הקרקע מחקלאות לשטח לפיתוח. החלטות אלו משנות מן היסוד את המדיניות שנשמרה בקנאות עד ראשית שנות התשעים בדבר השמירה על הקרקע החקלאית, והן הולידו גל של יוזמות להפשרת קרקעות חקלאיות לבנייה. מאחר ומינהל מקרקעי ישראל מנהל למעלה מ-90% מקרקעות המדינה, שינוי זה במדיניות שהוא נוקט הוא חמור מעין כמוהו. דווקא בעת בה ההגנה על הקרקע החקלאית כה נחוצה, עם קליטת גלי העלייה ותנופת הפיתוח, הייתה נדרשת הצהרה ברורה של גוף זה בדבר חשיבות השמירה על השטח הפתוח.

מימוש יוזמות אלו ישימו לאל את היכולת ליישם בישראל יעדים של תכנון המבוסס על עקרונות כמו התכנסות אל השטח הבנוי והפניית פיתוח לאזורים פחות רגישים. יוזמות אלו מרוקנות לחלוטין מתוכן את מדיניות התכנון הלאומית שהממשלה עצמה מצהירה כשותפה לה, והופכת את מערכת התכנון הישראלית לריכוזית, בלתי מאוזנת, סגורה מפני הציבור, אשר תתפקד כזרוע ביצועית של הגוף שהוא גם יוזם, גם מתכנן וגם מאשר - הממשלה. מערכת תכנון זו תהיה כלי לביטוי של תפיסה פוליטית דמוגרפית ולא תכנונית, חברתית וסביבתית.

2. יוזמות מקומיות המנצלות את גמישות התכניות הכוללות

על אף שמערכת התכנון בישראל היא היררכית, ובה כל רמה אמורה להכתיב, מלמעלה למטה, את המדיניות הרצויה - הרי שבפועל מקודמות יוזמות רבות מלמטה, תוך הפעלת לחצים מסיביים לקבלת הקלות מהתכניות המאושרות.

חלק גדול מן היוזמות מקורן בגופים האמורים להיות אמונים על שמירת יעדי התכנון הלאומי - מינהל מקרקעי ישראל והרשויות המקומיות. אך אלו פועלים כיוזמים פרטיים לכל דבר, ומקדמים תכניות נקודתיות הסותרות את מדיניות התכנון הרצויה, תוך ניצול גמישויות ופרצות בהוראות התכניות. דוגמאות מובהקות לכך קיימות לאורך החופים - מיזמי ענק שקודמו, בחלקם אושרו והוקמו - בסתירה מוחלטת לתכנית המתאר הארצית לחופים. מכלול של יוזמות כאלו מרוקן מתוכן את התכנית הכוללת, ההופכת בסופו של דבר רק לבסיס לשינויים.

3. מגמות גמישות בתכנון

תכניות המתאר החדשות המתהוות, ובראשן תמ"א 35, מאמצות שפה תכנונית שאינה חד משמעית וניתנת לפרשנויות רחבות. מגמה זו מקורה ברצון להעביר את הקונפליקטים המתגלעים בתהליך לשלבי התכנון הבאים, המפורטים יותר, תוך הימנעות מקביעת אמירות ברורות. מצב זה, של עמימות וחוסר בהירות משרתים בסופו של דבר את האינטרסים של יזמות ופיתוח, יותר מאשר את האינטרסים של שימור ואיזון.

מספר בעיות קרדינליות נוספות אינן מאפשרות לממש תכנון מושכל בישראל ולהשיג יעדים של פיתוח בר קיימא:

העדר תימרוץ מספיק לפיתוח והתחדשות בתחומי הערים והמשך עידוד הפירבור: המדיניות הנהוגה בישראל נותנת עדיפות לפיתוח פרברי צמוד קרקע על פני פיתוח בתחומי הערים ושיקומן. זאת כתוצאה מהקלות היחסית בה ניתן להפשיר שטחים פתוחים לבנייה, אי מתן תמריצים לחידוש עירוני, והעדר פיתוח מתואם של ייעודי קרקע ותחבורה ציבורית.

בחינה בלתי מספקת של ההיבטים הסביבתיים בתכנון: כלי מרכזי הקבוע בחוק, תסקיר ההשפעה על הסביבה, אינו תורם בפועל להכוונת הפיתוח לשטחים בעלי רגישות סביבתית נמוכה, אלא מהווה רק הצדקה למיקום המבוקש על ידי היזם, מממן התסקיר. בסיס המידע הסביבתי עדיין איננו מהווה, במרבית התכניות בכל הרמות - כבסיס מרכזי לתכנון. שיקולים אחרים, דמוגרפיים, פוליטיים וקנייניים מכתבים במידה רבה את ייעודי הקרקע.

הרכב פוליטי ובלתי מאוזן של מוסדות התכנון: חלקם של נציגי הציבור ואנשי מקצוע בלתי תלויים במוסדות התכנון מצומצם ביותר. בחלק מן הוועדות יחסי הכוחות הם כאלו, שמערכת השיקולים הנשקלת בהן בעת אישור תכנית אינה מקצועית וסביבתית דיה, אלא מונחית משיקולים פוליטיים. במועצה הארצית גדול חלקם של נציגי הממשלה, מה שאינו מאפשר בחלק מן המקרים לבחון את התכניות באופן בלתי תלוי.

העדר כלים לשמירת שטחים פתוחים: שמירת השטחים הפתוחים בישראל נעשית בעיקר דרך תכניות המתאר. שטחים פתוחים בהיקפים מצומצמים יחסית מוגנים מתוקף חקיקה ישירה של חוק גנים לאומיים ושמורות טבע, ופקודת היערות. בישראל בולטים מאוד בהעדרם כלים נוספים לשמירת שטחים פתוחים, בעיקר מול הצורך להתמודד עם זכויות של בעלים פרטיים וחוכרים של הקרקע המיועדת לשימור. לצערינו, היקף לא מבוטל של שטחים המיועדים לשימור אינם מעוגנים ככאלו, בהעדר מנגנונים לטיפול בזכויות בעלי הקרקע. התוצאה היא כי שימושי הקרקע מוכתבים על ידי שיקולי בעלות, ולא על ידי הרציונל התכנוני-סביבתי. כלים כגון אלו (למשל רכישת קרקעות והעברתן לידיים ציבוריות, רכישת זכויות פיתוח או העברת זכויות הפיתוח) נהוגים במדינות מערביות אחרות, ויש לאמצם גם בישראל.

עיקרי התחייבות הממשלה עפ"י אג'נדה 21

- גיבוש מדיניות של שימוש וניהול מיטבי ובר קיימא של משאב הקרקע, תוך הפניית תשומת לב מיוחדת לנושא הקרקע החקלאית.
- עידוד מדיניות של פיתוח בר קיימא של משאב הקרקע, תוך התייחסות גם לאינטרסים של הקהילות המקומיות.
- יישום כלים כלכליים אשר יתמרו את השימוש המיטבי והיעיל ביותר של משאב הקרקע.
- חיזוק המערכת התכנונית תוך עידכון תכניות המתאר, הכנת תכניות אשר מתייחסות באופן אינטגרטיבי לכל משאבי הטבע - מים, אוויר, קרקע, מערכות אקולוגיות ועוד.
- קידום היישום של כלים חדשניים לתכנון וניהול השטח - כלים להערכה של הרגישות הסביבתית של השטח, כולל סקרי סיכונים, הטמעת ערכם של משאבים סביבתיים בניתוחי עלות לאומיים ועוד.
- חינוך למודעות בנוגע לחשיבותו של משאב הקרקע וההכרח בניצולו היעיל, הדגשת מקומם של הפרט והקבוצה ביכולת להשפיע על השגת יעדים אלו.
- שיתוף הציבור בהליכי התכנון באמצעות דרכים חדשניות, הפעלת תכניות, פרויקטים והקצאת משאבים לנושא. דגש מיוחד ייוחד לקבוצות אשר בדרך כלל אינן שותפות לתהליך - נשים, צעירים, קבוצות מקומיות שונות.
- יצירת בסיס מידע רחב ומעודכן בנושאים סביבתיים אשר יהווה בסיס לתכנון סביבתי. זאת ע"י איסוף מידע ונתונים, וכן ע"י שיפור הקשר והעברת המידע בין גופים ומוסדות ליצירת בסיס מידע משותף.

האם וכיצד עמדה הממשלה בהתחייבויותיה

על רקע ביקורת זו חשוב לציין כי במחצית שנות התשעים היו מספר שנים בהן קידמה הממשלה הנבחרת דאז מספר יעדים שימור הסביבה. בתקופה זו התקבלו מספר החלטות חשובות כגון אי ההקמה של יישובים חדשים, ההגנה על ארץ המכתשים, ההצהרה על שימור פארק השרון והתוויית הדרך לעיגון שמירתו ועוד.

למרבה הצער, הישגים חשובים אלו עשויים לרדת לטמיון כתוצאה ממספר שנים רצופות של מדיניות בלתי סביבתית בעליל, המגיעה לשיאה בשנה האחרונה.

הממשלה עמדה במידה רבה בהתחייבויותיה בכל הנוגע לקידום התשתית התכנונית באמצעות הכנת תכניות מתאר עדכניות. ואולם, היוזמות סותרות התכנון אשר מקדמת הממשלה עת האחרונה מבטלות מכל וכל את היכולת לממש את יעדי מדיניות התכנון הכולל.

הממשלה לא רק שלא עמדה בהתחייבויותיה לפעול לשיתוף הציבור, לחינוך למודעות לחשיבותו ואזילותו של משאב הקרקע, וליצירת בסיס סביבתי רחב לתכנון - אלא העבירה לאורך כל הדרך מסרים הפוכים. זאת באמצעות סידרת החלטותיה ופעולותיה הרואות בקרקע פוטנציאל פיתוח בלבד, כלי למימוש של תפיסותיה של הממשלה בנושאים שונים, ומצמצמות את מעורבות הציבור בהליכי התכנון.

לאורך כל השנים הללו לא יצאה הממשלה ולו בהכרזה אחת בעניין חשיבות שימור משאב הקרקע, אלא הפיקה סדרות של החלטות המעודדות הפשרת קרקע לפיתוח. מבחינות רבות הממשלה לא רק שלא התקדמה בעשור האחרון לקראת שורת היעדים שהוזכרו לעיל - אלא החזירה את מערכת התכנון וניהול הקרקע הרבה אחורה.

פעולת האירגונים הסביבתיים בנדון

בעשור האחרון גדל בשיעור ניכר מספרם של האירגונים הסביבתיים והחברתיים הפועלים בישראל, כשחלקם הגדול צמח על רקע מאבקים מקומיים. כמו כן, מספר ארגונים חברתיים נדרשים לנושאים של צדק סביבתי, בעיקר כתוצאה מהיבטים שונים הקשורים בניהול משאב הקרקע.

תנופת הפיתוח האדירה שאירעה בעשור האחרון בישראל חייתה ומחייתה את האירגונים הסביבתיים לנקוט בכל הדרכים והאמצעים על מנת למזער את הנזקים הסביבתיים כתוצאה מגל הפיתוח. משימה זו קשה במיוחד על רקע צרכי פיתוח גדולים. להלן סקירה כללית של דרכי הפעולה העיקריות -

שותפות בתהליכי תכנון: מספר ארגונים סביבתיים בלתי ממשלתיים, ובראשם החברה להגנת הטבע, נטלו חלק בתהליכי התכנון הלאומי והמחוזי - באמצעות העברת חומרים מקצועיים (כמו סקרי טבע ונוף במטרה שיהוו חלק ממסד לתכנון), השתתפות פעילה בשיבות וועדות ההיגוי וועדות התכנון האחרות להפנמת הנושאים הסביבתיים בהוראות התכניות, הגשת התנגדויות כקבוע בחוק, פעילות ציבורית ותקשורתית, גיבוש חלופות סביבתיות, פעילות בקואליציה עם ארגונים אחרים - העברת מידע, ועוד.

גיבוש מדיניות וכלים לשמירה על השטחים הפתוחים: ביוזמת מכון דש"א של החברה להגנת הטבע החליטה בעבר המועצה הארצית לתכנון ובנייה על הכנתו של סקר ומסמך מדיניות להגדרת כלים ואמצעים לשמירה על השטחים הפתוחים. הסקר הושלם בשנת 2000. והכנת מסמך המדיניות והכלים לניהול ושמירת השטחים הפתוחים, בשיתוף משרדי ממשלה, קרנות וכן מומחים וארגונים סביבתיים מובילים, תסתיים בשנת 2002.

יוזמה נוספת הינה יצירת מסלול הידברות עם ראשי משרד החקלאות ורשות התכנון במשרד לגיבוש מדיניות משותפת ומוסכמת לקיום חקלאות ידידותית לסביבה ופיתוח כלים ליישום מדיניות זו.

מאבק ביוזמות סותרות תכנון: לאורך כל השנים התנהל מאבק חסר פשרות בכל יוזמה ממשלתית שאינה עולה בקנה אחד עם יעדי התכנון הלאומיים ופוגעת בזכות הציבור. המאבק התנהל דרך התקשורת, כנסים מקצועיים, פעילות ציבורית כגון הפגנות ועוד.

פעילות ציבורית: פעילות שוטפת בקהילות, בעיקר העירוניות, להשגת יעדי פיתוח בר קיימא, והתגייסות למאבקים נקודתיים בעת הצורך.

חינוך ופיתוח מודעות: פעילות עניפה של חינוך סביבתי בבתי הספר, עבודה עם הקהילות המקומיות, הפעלת תכניות התמחות סביבתית ירוקה לסטודנטים לתכנון ואדריכלות, קיום ימי עיון וסמינרים למתכננים ולמקבלי החלטות.

עבודה מקצועית: הכנה של סקרי טבע ונוף, תכנון חלופי יוזם וגיבוש חלופות סביבתיות לתכניות בעלות פגיעה סביבתית, ביצוע מחקרים בנושאים סביבתיים תוך איסוף מידע והפקת לקחים ממדינות אחרות בעולם. הפצת החומר בקרב מקבלי החלטות, מתכננים והציבור הרחב.

פעילות משפטית: פנייה לערכאות משפטיות בנושאים הקשורים בפעולות הסותרות את מדיניות התכנון, כאשר יש עילה לכך. מספר מאבקים משפטיים הסתיימו בקביעת תקדימים ויצירת הלכה משפטית בעלת גוון סביבתי. הארון המוביל בתחום זה הוא "אדם טבע ודין", אולם ארגונים נוספים נעזרים יותר ויותר בכלי המשפטי.

המלצות לשינוי

- ◀ על הממשלה, על כל זרועותיה, להמשיך ולקדם הכנה ועידכון של תכניות המתאר הכוללות ברמה הארצית, המחוזית והמקומית.
- ◀ יש לבסס את הליכי התכנון הללו על ניתוח הרגישות של השטח, על הצורך בניצול יעיל ונכון של משאב הקרקע, ועל שיתוף הציבור.
- ◀ יש לחזק את מקומה של הבחינה הסביבתית בהליך התכנון, כך שהרגישות הסביבתית של השטח תהווה בסיס תכנוני הכרחי ומחייב.
- ◀ יש ליזום שינוי לחוק התכנון והבנייה כך שמקומו של הציבור בהליך התכנון יגדל באופן ניכר יחסית למצב הנוכחי האומלל.
- ◀ יש לשנות את הרכב וועדות התכנון בכל הרמות כך שיכללו נציגות רחבה יותר של נציגי ציבור ואנשי מקצוע בלתי תלויים.
- ◀ נדרשת הצהרה ברורה של הממשלה על זרועותיה בדבר חשיבות השמירה על השטחים הפתוחים. הצהרה זו יש לעגן הן במסגרת חקיקה והן דרך מדיניות מינהל מקרקעי ישראל, המציגה כיום גישה הפוכה.

- ← יש להפסיק לאלתר את היוזמות ההרסניות שיוזמת המשלה חדשות לבקרים לזרוז הליכי התכנון והבנייה ולהקמת יישובים חדשים בניגוד למדיניות התכנון, ותוך צמצום בוטה של זכות הציבור להיות שותף לתהליך.
- ← יש ליצור עדיפות ברורה לפיתוח בערים ולתהליכים של התחדשות ושיקום עירוני, על פני פיתוח פרברי זולל קרקע.
- ← מבין סוגי השטחים הפתוחים בישראל, הקרקע החקלאית היא ה"בטן הרכה". מדובר בשטחים נרחבים (כמחצית מכלל השטחים הפתוחים מצפון לבאר שבע), שאינם מוגנים דיים בתכניות, שחלקם אינם מעובדים עוד עקב המחסור במים, והם נתונים ללחצי הפשרה גדולים עקב התמורות בענף החקלאות. יש להפנות מאמצים ועדיפות לשמירת הקרקע החקלאית, אם כשטח מעובד, ואם כנוף פתוח מסוג אחר.
- ← יש לקדם תכנון המשלב קביעת ייעודי קרקע עם פיתוח של תחבורה ציבורית.
- ← יש לפתח כלים חדשניים אשר יאפשרו לעגן את השמירה על שטחים פתוחים שנמצאו מתאימים לכך, תוך מתן מענה לזכויות בעלי או חוכרי הקרקע. יוזמה מחקרית בנושא החלה בעת האחרונה על ידי הגופים הירוקים, אך אין בכך די. יש להקצות להליך זה את המשאבים המתאימים, שכן בחלק מן המקרים מדובר במתן פיצויים וברכישת זכויות.
- ← על האירגונים הסביבתיים לעבוד תוך תאום מלא, עידכון שוטף והעברת מידע בנושאים שונים, מתוך כוונה לעבוד בקואליציות רחבות ככל שניתן. עבודה מתואמת תאפשר לתת מענה לסוגיות סביבתיות רבות, תוך מתן אפשרות לכל אירגון להתמקצע ולהתמקד. לנוכח מצב החירום הסביבתי בישראל, נדרשת התנועה הסביבתית להתלכד ולאסוף כוחות רבים ככל שניתן.
- ← על הממשלה ועל האירגונים הסביבתיים הבלתי ממשלתיים לפעול להעמקת המודעות הסביבתית בישראל באמצעות מערכת החינוך הפורמלית, הבלתי פורמלית, ההשכלה הגבוהה ותוך שימוש באמצעי הסברה לכלל הציבור.

מקורות

- איכות הסביבה בישראל, דו"ח מס' 22 לשנת 1998, המשרד לאיכות הסביבה, 1999, ירושלים.
- אלתרמן רחל וְמימי רוזנשטיין, קרקע חקלאית: שמירה או הפרעה, המרכז לחקר העיר והאזור, 1992.
- אלתרמן רחל, שמירה על קרקע חקלאית מול לחצי העיור: פיתוח כלים חדשים על-פי מחקר בין-לאומי, המרכז לחקר העיר והאזור, 1997, חיפה.
- אלתרמן רחל, בין הפרטה להמשך הבעלות הלאומית, מדיניות קרקע עתידית לישראל, מכון פלורסהיים למחקרי מדיניות, 1999, ירושלים.
- אפרת אלישע, השמירה על קרקע חקלאית לנוכח מדיניות מינהל מקרקע ישראל, קרקע 41, אפריל 1996.
- אשכנזי שושנה, שמורות ביוספריות - משמעותן, ערכן בשמירת הטבע ותפקודן, אקולוגיה וסביבה, כרך 3 גליון 4, דצמבר 1996.
- גונן, ענת ותה"ל, סקר השטחים הפתוחים, מטרות וסקירת ספרות, צוות תכנון בראשות ענת גונן ותה"ל, משרד הפנים מינהל התכנון, אוקטובר 1998.
- גרביץ שלמה ויחיאל לקט, מדיניות הקרקעית של קרן קיימת לישראל, החוג למדיניות קרקעית, המכון לשימושי קרקע, ינואר 1999, ירושלים.
- דו"ח בניים בנושא פינוי בינוי ועיבוי הבנייה, הועדה לשיקום פיסי של מרכזי ערים, 1998.
- דו"ח הוועדה לגיבוש המלצות למדיניות החקלאית והכפרית של ישראל 2000 - 1995, הרשות לתכנון ופיתוח החקלאות ההתיישבות והכפר, מש' החקלאות ופיתוח הכפר, 1995.
- דו"ח מבקר המדינה מס' 48
- האן איריס, זכויות במקרקעין והכושר לשמר שטחים פתוחים בישראל, חיבור על מחקר לשם מילוי הדרישות לקבלת תואר מגיסטר בתכנון ערים ואזורים, בהנחיית פרופ' רחל אלטרמן, הטכניון, חיפה, 2001.
- השמשוני גדעון, כרמית לובנוב, יואב שגיא (עורכים), מדיניות תחבורה, שימושי קרקע ושמירת השטחים הפתוחים, צוות דש"א החברה להגנת הטבע, תל אביב, 1997.

ויתקון גדעון, הזכויות בקרקע חקלאית, חושן למשפט, 1996.

חוק גנים לאומיים, שמורות טבע, אתרים לאומיים ואתרי הנצחה, התשנ"ח - 1998.

לחמן אסתר, שמורות ביוספריות וניהולן, הוכן עבור הרשות לשמירת הטבע והגנים הלאומיים, 1999.

פייטלסון ערן, אורי מרינוב ומוטי קפלן, כיוונים לפיתוח בר-קיימא, תכנית האב לישראל לשנות האלפיים, ישראל 2020, הטכניון, חיפה, 1996.

פפאי ניר, חופי ישראל 2000, דו"ח החברה להגנת הטבע על מצב חופי הים התיכון, מאי 2000.

קפלן מוטי ואורן דיין, מערכת השטחים הפתוחים, תכנית אב לישראל בשנות האלפיים, ישראל 2020, הטכניון, 1996..

רוזנטל גדי, שלמה אפרתי, אורלי נזר בן-חיים ושאל צבן, סובב רמת הנדיב, מגמות בהתפתחות הכלכלית, מכשירי מדיניות לשמירה על שטחים פתוחים, מרץ 1999.

שגיא יואב, בינת שוורץ מילנר, עמית שפירא וכרמית לובנוב (עורכים), פיתוח בר-קיימא תוך שמירה על הקרקע והנוף, החברה להגנת הטבע, תל אביב, 1996

שגיא יואב, כרמית לובנוב, ייעול השימוש במשאב הקרקע ושמירה על הנוף הפתוח, מכון דש"א, החברה להגנת הטבע, תל אביב, 1996.

שגיא יואב, הצעת החלטה בעניין ציפוף הבנייה בהתיישבות, צוות דש"א, החברה להגנת הטבע, תל אביב, 1994.

שגיא יואב, גדעון ויתקון, כרמית לובנוב (עורכים), המלצות להרוויית הבנייה, צוות דש"א, החברה להגנת הטבע, תל אביב, 1996.

שגיא יואב, (עורך), ולק"ח - ש"פ- סיכום דיון והצעה לקריטריונים, צוות דש"א, החברה להגנת הטבע, תל אביב, 1996.

שגיא יואב, משמירת טבע לתכנון רב-תחומי ככלי לשמירה על מגוון הטבע והנוף, מכון דש"א, החברה להגנת הטבע, תל אביב, 2001.

שקדי יהושע, הערכת השטחים הפתוחים הטבעיים במרחב שבין נצרת לבאר שבע לצרכי שמירת טבע האספקט הביולוגי, רשות שמורות הטבע, 1997.

שלאין אפרים וערן פייטלסון, מדיניות השמירה על קרקע חקלאית - התהוותה, מיסודה וערעורה, מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, ירושלים, 1996.

תכניות

תכניות מתאר מחוזיות לכל המחוזות - בהכנה ובתוקף.

תכנית מתאר ארצית ליער וייעור, תמ"א 22, עורכים: מוטי קפלן, אדר' שלמה אהרונסון, אילן בארי, המועצה הארצית לתכנון ובנייה, 1995.

תכנית מתאר ארצית משולבת לבנייה, פיתוח וקליטת עלייה, תמ"א 31.

תמ"א 35, תכנית מתאר ארצית לבנייה, לפיתוח ושימור, דברי הסבר להוראות התכנית 9/99, דו"ח בנייים סיכום שלב א', מרץ 1998, הוראות התכנית אוקטובר 1999.

Alterman Rachelle, "Is Farmland Preservation Losing Ground? Lessons from a Six Nation Comparative Perspective", Journal of the American Planning Association, Spring 1997: 220-243

אתרי אינטרנט:

WWW.SPNI.ORG.IL

WWW.SVIVA.GOV.IL

www.ued.org.il

www.parks.org.il

www.kkl.org.il

www.mevaker.gov

כמו כן נעשה שימוש בחומר פנימי רב - פרוטוקולים של וועדות התכנון, מסמכי עמדה פנימיים, מכתבים, הצעות חוק וכיו"ב.

פרק זה נכתב עבור "דו"ח הצללים", המוגש על ידי ארגונים בלתי ממשלתיים לועידת ה-RIO+10, איריס האן, מתכנתת, החברה להגנת הטבע.